

MAURIZIO SERRA
membru al Academiei Franceze

MISTERUL MUSSOLINI

Omul. Provocările. Eșecul

Traducere din limba franceză de
ANCA CALANGIU

TREI

Este destul de greu să cunoaștem cu adevărat cele ce s-au întâmplat mai demult din scrierile istorice [...], dat fiind că istoria scrisă de oamenii despre care ea vorbește și în timpul petrecerii faptelor pe care ea menționează deformează și măsluiește uneori adevărul, fie din ură și din invidie, fie din părtinire și lingușeală.

Plutarh, *Viața lui Pericle*

CUPRINS

Notă la ediția în limba română / 11

Cuvânt-înainte: În spatele măștii / 15

PARTEA ÎNTÂI: OMUL

1. Originile / 35
2. Temperamentul / 59
3. Apropiatii / 74
4. Femeile din viața lui / 88
5. Bărbații din viața lui / 102
6. Patriile lui / 121
7. Dumnezeuul lui? / 127

PARTEA A DOUA: PROVOCĂRILE

1. Marșul asupra Romei va avea, oare, loc? / 133
2. Un dictator își intră în pâine / 144
3. De partea celui mai tare / 150
4. „*Roma doma!*“ / 166
5. Hitler la orizont / 187
6. „*Faccetta nera*, frumoasă abisiniană...“ / 201
7. Spre Spania / 214
8. De la *Anschluss* la München: acordul smuls cu forcepsul / 225
9. Trădarea „rasei“ / 239
10. A paria pe calul greșit / 250

PARTEA A TREIA: EȘECUL

1. „Pace ciudată“, „război ciudat“ / 257
2. Rubiconul / 268

3. „Războiul paralel“: veleitățile sale
(*octombrie 1940 – primăvara 1941*) / 277
4. „Războiul paralel“: eșecul
(*iunie 1941–iulie 1943*) / 294
5. Prima cădere a fascismului
(*25 iulie 1943*) / 309
6. Către armistițiu
(*25 iulie–8 septembrie 1943*) / 324
7. *Gauleiter*-ul Italiei / 335
8. „Execrabila onoare a unui război civil“ / 349
9. *Il podestà* din Gargnano în agonie / 364

Epilog: Trei simboluri și două valijoare / 377

Indice / 403

Notă la ediția în limba română

Sunt fericit și onorat că prima traducere a cărții mele *Misterul Mussolini* apare, în afara Franței și a Italiei, în limba română, și mulțumesc Editurii Trei că a binevoit să găzduiască volumul în catalogul ei prestigios.

Mă voi limita să invoc trei motive esențiale ale acestei preferințe pentru România, două de ordin istoric și un al treilea mai personal. Primul și, poate, cel mai important, este că, dintre toate națiunile care au ieșit mărite din Primul Război Mondial și destinate să graviteze apoi în sfera occidentală, îndeosebi sub egida Franței, România era singura care-l interesa cu adevărat pe Mussolini din rațiuni deopotrivă geostrategice, politice și economice. El a trăit multă vreme cu speranța, sau cu iluzia, că guvernele autoritare și naționaliste de la București ar putea frâna proiectele atribuite Micii Antante — formate în 1921 cu Iugoslavia și Cehoslovacia —, pentru a crea un bloc „societar“ și federal al Europei Centrale și dunărene sub tutela Parisului, a Londrei și a Genevei. În această fază, acțiunea strălucitei diplomații românești a fost cât se poate de eficace: ea a știut să dea garanții de interes Italiei fasciste, fără a-și repune în cauză angajamentele față de democrațiile occidentale. Ar fi de ajuns să amintim numele lui Nicolae Titulescu, ales de două ori președinte al Adunării Societății Națiunilor, în 1930 și 1931.

Atunci când, în a doua jumătate a anilor 1930, influența democrațiilor a fost înlocuită cu aceea a lui Hitler — care, și el, considera că România este singurul stat viabil din zonă —, Mussolini s-a încăpățânat să creadă că ar putea construi împreună cu Bucureștii un înțelegere

menită să țină piept revărsării celui de-al Treilea Reich peste continent. Este de ajuns să menționăm convorbirile pe care le va avea la Roma, la Palazzo Venezia, în anul fatal 1939, cu foarte competentul ministru al afacerilor străine, Grigore Gafencu, care încearcă să înroleze Italia într-o tentativă de a limita hegemonia nazistă în Balcani. Unul dintre nefericiții săi succesori, Mihai Antonescu, a fost, de altminteri, ultimul om politic străin pe care l-a primit Mussolini la 5 iulie 1943, în fieful său romagnol de la Rocca delle Caminate, cu doar două săptămâni înainte de înlăturarea lui de către regele Victor Emanuel al III-lea — fapt ce a dus la căderea regimului.¹

Românii, urmați de unguri, de finlandezi și chiar de unii membri ai statului major german, erau încredințați că Ducele l-ar putea convinge pe Führer să accepte o pace de compromis, pentru a stăvili înaintarea inexorabilă a Armatei Roșii spre inima continentului. În acest sens, ei supraestima spațiul de manevră al unui Mussolini înfrânt și, în egală măsură, păreau să ignore fanatismul, deopotrivă inexorabil, care-l mâna pe Hitler spre „războiul total“.

Al doilea motiv, care ar fi meritat aici o analiză mai aprofundată dacă dimensiunile și așa considerabile ale acestei cărți ar fi permis-o, este că fascismul, văzut rând pe rând ca ideologie, practică a puterii, abordare revoluționară, cult al națiunii etc., a inspirat semnificativ tinerele elite europene, îndeosebi pe cele românești dintre cele două războaie, în umbra lui Codreanu și a Gărzii de Fier, și uneori independent de el. M-am aplecat în alte lucrări asupra cazului lui Mircea Eliade, care este astăzi, poate, cel mai cunoscut, cu toate disimulările și eludările din jurnalele și din scrierile sale autobiografice. Și cum să-i uiți pe Cioran, pe Ionesco, pe Vintilă Horia și chiar pe Mihail Sebastian, evreu de origine, și pe alții ca ei? Toți marcați de influențe culturale italiene — în special de scriitorul Giovanni Papini, de filosoful Giovanni Gentile și de orientalistul Giuseppe Tucci —, înainte de a se exila, în cea mai mare parte, la Paris, imediat după război, pentru a se risipi ulterior din nou.

Și aici intervine cel din urmă motiv, care mă privește mai direct fiindcă, în adolescența și tinerețea mea, în plin Război Rece, o prezență vie a diasporei culturale române continua să se manifeste la Roma, unde

¹ Secvența filmată de omniprezentul „Istituto Luce“ este revelatoare: fără cămăși negre și fără salutul roman. Antonescu, în ținută de ceremonie, cu pantaloni reiași, este primit în curtea reședinței de un Mussolini „burghez“, în costum de vară alb, care își scoate cascheta ca să-i strângă călduros mâna oaspetelui, și el cu capul descoperit. A nu știu câta probă de cunoaștere perfectă a uzanțelor protocolare de către pretinsul „Cezar de carnaval“.

trăiam eu pe atunci. Mă gândesc la o frumoasă revistă de poezie și artă, *Persona*, unde am descoperit cele dintâi reproduceri după Brâncuși și după cuplul de artiști format de Alexandru Istrate și Natalia Dumitrescu. Un influent antreprenor și industriaș petrolier, Constantin Drăgan, crease în plin centru al Romei, la Forul lui Traian (ca din întâmplare...), o fundație foarte frecventată, cu o bogată bibliotecă în diverse limbi. Cu toate încercările mele, nu am reușit niciodată să-l întâlnesc pe acest adevărat personaj de roman, care-și gestiona în aparență nenumăratele afaceri din Mallorca sau din Baleare. Părea să aibă o capacitate de adaptare remarcabilă: din fost colaborator apropiat al mareșalului Antonescu, împușcat în 1946, despre care a scris și a publicat o biografie apologetică, a devenit, douăzeci de ani mai târziu — din câte am auzit —, unul dintre principalii intermediari financiari în Occident ai regimului lui N. Ceaușescu. Am avut prilejul, în schimb, să întâlnesc câteva personaje mai anodine ale perioadei de vârf dintre cele două războaie. Supraviețuiau, ca și alți emigranți din țările din est, într-o situație deseori precară, aproape de sărăcie. Iar conferințele Fundației Drăgan, în general de un bun nivel, erau urmărite de asistență într-o tăcere religioasă... în așteptarea bufetului care urma. Amintiri înduioșătoare și instructive despre o lume acum dispărută; am uitat numele, dar nu replicile, accentele, dragostea și nostalgia după o patrie îndepărtată care dădeau culoare acestor întâlniri. Astăzi, când dictaturile *par* să fi rămas în urma noastră, cel puțin în spațiul Uniunii Europene, doar o cunoaștere cât mai bună a istoriei noastre comune, atât de neglijată de birocrății comunitari, ne poate oferi cheile viitorului.

MAURIZIO SERRA

MEMBRU AL ACADEMIEI FRANCEZE

CUVÂNT-ÎNAINTE

În spatele măștii

Benito Mussolini (1883–1945) a mințit mereu, de la începutul până la sfârșitul vieții lui, uneori chiar fără să-și dea seama. La el, vocația disimulării nu provenea dintr-un defect de caracter, dintr-o abordare „florentină“ a vieții politice, și nici măcar dintr-un reflex de vechi conspirator, ci mai degrabă dintr-un dispreț suveran față de oameni, toți o apă și-un pământ în ochii lui, fie ei aliați sau dușmani, complici deveniți adversari sau invers, nu contează: simpli pioni de sacrificat după bunul lui plac, piese neînsemnate în jocul de șah căruia i-a consacrat toate resursele și toată energia, lăsându-se târât în prăpastia ce se căsca în fața lui. Dacă savura adularea ce l-a înconjurat vreme de peste douăzeci de ani, slugarnică, de bună seamă, dar deseori spontană în momentele faste, nu a crezut niciodată în ea. „Gloata e femeie!“¹ Acest om insensibil, prea puțin mediteraneean, care respinge chingile sentimentelor, nu va reuși niciodată să-și depășească disprețul față de laudele pe care le solicită. Realismul ar fi trebuit să-l pună în gardă, neîncrederea țărănească l-ar fi putut salva; ele l-au împins spre ticăloșie. Preluate de la teoreticieni francezi ca Gustave Le Bon, autorul volumului *Psihologia mulțimilor* (1895), și socialistul disident Georges Sorel², pe atunci mai citați și mai influenți în Italia decât în țara lor de origine,

¹ El citează această formulă din Le Bon în *Entretiens* cu Emil Ludwig (1932), ediție nouă cu prefață și note de M. Serra, Paris, col. „Tempus“, 2016, p. 101.

² Lucrarea lui, *Reflecții asupra violenței* (1908–1919), va deveni un breviar al tineretului intelectual. Le Bon și Sorel s-au inspirat de altminteri până la plagiat din scrierile patriotului naționalist, jurist și criminolog italian Scipio Sighele (1868–1913).

ideea că violența este motorul acțiunii politice, dat fiind că masele oarbe nu respectă nimic altceva. Mussolini nu mințea pentru a „reuși“, pentru a fi agreabil, pentru a convinge, nici măcar pentru a vâna voturi, ci, dimpotrivă, pentru a face gol în jurul lui, pentru a-și impune voința de putere unui popor care, prea civilizată, prea tolerant, prea obișnuit să pactizeze, în cele din urmă s-a săturat.

Cel care clama dintr-o postură nietzscheană „Să facem din viață o capodoperă tragică“³ va trece în posteritate ca un om de stat înfrânt, care i-a târât după sine și pe cei din urmă acoliți. Dispariția lui va lăsa în identitatea națională o rană deschisă pe care reîntoarcerea la democrație a Italiei republicane va reuși cu greu să o vindece. Filosoful liberal Benedetto Croce, după o simpatie inițială, devenise un antagonist ireductibil al regimului — „[dindărătul] celor 100 000 de volume savante și al celor 10 000 de hectare de moșie“, împroușca cu venin un Duce⁴ sarcastic, care dăduse totuși ordinul să nu-i fie atins nici măcar un fir de păr filosofului și să i se permită să-și editeze cărțile. La căderea dictatorului, Croce va afirma că fascismul nu a fost decât „un accident de parcurs“, o „paranteză“ în istoria italiană și europeană. Formula a avut mare succes; din păcate, era greșită. Într-adevăr, fascismul ca atare ia sfârșit în 1945 și nu se va mai întoarce⁵, dar unele sechele încă se fac simțite și nu le vom putea depăși în întregime dacă nu vom fi capabili să recitim ce s-a întâmplat efectiv atunci și de ce. Istoria își pierde dreptul de a judeca dacă nesocotește facultatea de a înțelege.

Prins între pulsiunile totalitare ale unui Lenin, Stalin, Hitler și Mao — pentru care puterea se asociază îndeaproape cu rugul — și păzitorii teritoriului național, precum Franco, Salazar sau Pétain, Mussolini nu știa realmente unde să se situeze și s-a trezit sfâșiat de ambiguitățile, orbirile și slăbiciunile sale. Va fi mereu în căutarea unui destin excepțional pe care să-l împlinească, temător că ar putea să-i scape. Aceste contradicții fac din el cel mai enigmatic, mai derutant, cel mai greu de

³ Citat în A. Aniante, *Mussolini*, Paris, Grasset, 1932, p. 41. Această mărturie este interesantă fiindcă a fost redactată la Paris de un tânăr intelectual care ezita încă între fascism și antifascism.

⁴ Păstrez majuscula; în italiană se scrie astăzi, de regulă, „duce“.

⁵ De la început, în *Intervista sul fascismo*, interviu acordat istoricului american Michael A. Ledeen (Bari, Laterza, 1975), Renzo De Felice, care se afla în centrul dezbaterilor după primele tomuri ale monumentalei sale biografii mussoliniene, revendica necesitatea de a se separa cercetarea istorică de polemice instrumentale: „*Fascismul istoric*, așa cum s-a dezvoltat el din 1919 până în 1945, este mort și nu va mai reveni niciodată. Exact din acest motiv îl putem studia cu metoda și abordarea istoriei“ (p. 6).

descifrat dintre toți dictatorii secolului XX.⁶ Un pertinent raport de poliție adresat președintelui consiliului, Orlando, la 4 iunie 1919, sesizează deja duplicitatea personajului:

Este foarte inteligent, circumspect, calculat, indiferent la bani dacă nu-i sunt de folos pentru a corupe⁷; dar deopotrivă senzual, emotiv, răz-bunător, ros de ambiție. Vrea să domine, convins că reprezintă o forță esențială în destinul Italiei, și nu va accepta niciodată să interpreteze ro-luri secundare.⁸

Nimic esențial nu se va schimba pe parcurs. Și nimic nu se va mani-festa vreodată spontan la acest om impulsiv. Disimularea este o constantă a personalității sale de la început până la sfârșit, în vreme ce omul rămâne inconstant în diversele lui manifestări. Totul la el este teatral și, în același timp, cerebral. Asemenea eroului lui Maupassant, el își pune „un chip de carton peste propriul chip”⁹. Sau, precum supraomul nietzschean, dionisiac și actor totodată, el este omul resentimentului, care trăiește „cu instinctul permanent de apărare și de atac”¹⁰.

Două minciuni, țesute cu o mână de maestru, i-au îngăduit să cu-cerească puterea. Mai întâi ideea, preluată de la d’Annunzio, că victoria militară a Italiei din 1918 ar fi fost „mutilată” la conferința de pace prin reaua credință și intrigile Aliaiților. Și totuși, Tratatul de la Saint-Germain de la 10 septembrie 1919 acordase Romei cea mai mare parte a reven-dicărilor sale teritoriale din momentul intrării peninsulei în conflict.¹¹

⁶ Cum afirmă diplomatul și istoricul britanic Sir Ivone Kirkpatrick în prefața la biografia sa *Mussolini. Study of a Demagogue*, Londra, Odhams, 1963: „Eu l-am cunoscut bine și pe Hitler, dar fără nicio îndoială, dintre cei doi, Mussolini era de departe cel mai complex și mai interesant ca om”.

⁷ La câțiva ani după venirea la putere, Mussolini va refuza să fie considerat șef al guvernului. Abia în momentul Republicii Sociale va accepta un prerogativ pentru a-și revigora prestigiul aflat în declin. Avera lui personală nu era totuși negliabilă: o fermă în Romagna, drepturile de autor (dar nu la fel ca Hitler cu *Mein Kampf*; devenit obligatoriu!) și proprietatea cotidianului *Il Popolo d’Italia* ale cărui tiraj și vânzări erau evident umflate, fiind vorba de organul oficial al regimului. Lipsurile de care s-a lovit văduva sa, după 1945, nu se vor datora numai procedurilor de epurare, ci și faptului că Ducele n-a plătit niciodată cotizații pentru salariul pe care nu-l ridica, astfel încât ea nu avea dreptul la nicio pensie viageră. Acest impas administrativ nu va fi rezolvat în favoarea ei de consiliul de stat decât în ajunul morții sale, în 1979.

⁸ Ba da, din nefericire, pe lângă Hitler... Textul complet al raportului figurează în anexă la De Felice, *Mussolini il rivoluzionario, 1883–1920*, Torino, Einaudi, 1965, pp. 725–738.

⁹ G. de Maupassant, *Le masque*, în *Contes et nouvelles*, vol. II, Paris, Gallimard, col. „Bibliothèque de la Pléiade”, 1979, p. 1138.

¹⁰ F. Nietzsche, *Ecce homo* (1888), I, 6.

¹¹ Prin pactul secret de la Londra din 26 aprilie 1915, încheiat cu Franța, Marea Britanie și Rusia țaristă. Este adevărat că refuzul președintelui american Wilson de a recunoaște orice înțelegere contrară

Apoi, pretinsa amenințare a unei revoluții bolșevice, gata să înghită țara încă fragilizată de cei „doi ani roșii“, 1919–1920. Or, tocmai brigăzile fasciste vor șubrezi un stat liberal care pusese capăt pașnic ocupării uzinelor de la Torino, Genova și Milano de către lucrători răzvrățiți. Marșul asupra Romei va încorona această mascaradă, anunțând atmosfera de impostură în care va evolua întreaga aventură a regimului și a șefului său.

Fire oportunistă și distantă îndărătul aparițiilor histrionice menite să impresioneze galeria, servit până la a fi deservit de o memorie fără fisură, având o curiozitate vastă și superficială în toate domeniile, un dar înnăscut pentru limbi străine, o cultură dezordonată de autodidact, Mussolini s-a dovedit deseori instabil și ezitant în deciziile sale majore. La conferința de la München, din 29 și 30 septembrie 1938, un diplomat versat ca André François-Poncet va fi foarte impresionat văzându-l pe Duce cum impune ordinea de zi a lucrărilor, conversând cu Hitler în germană, cu Daladier în franceză, cu Chamberlain în engleză, dând astfel impresia că a devenit arbitrul Europei. Mai târziu, în inactivitatea forțată de la Salò, începe să studieze spaniola, se interesează de literatura rusă și japoneză, traduce libreturile lui Wagner și pasaje din *Roșu și Negru*. Desigur, se exprima în toate aceste limbi cu un accent puternic, iar vocabularul lui era deseori redus sau imprecis; dar sarcasmele privind „jargonul de chelner de cafea“ al lui Mussolini fac parte din vulgata defăimătoare la adresa unui personaj căruia i-au mistificat chipul real, la fel ca osanalele de odioasă.

Tactician desăvârșit la începuturi și slab strateg la sfârșit, politician atras de viziuni discordante, neasumându-și nicio ideologie anume, alta decât cultul propriei persoane, a fost un maestru în arta de a subjuga indivizii și mulțimile cât timp puterea lui de seducție nu s-a vădit dublată de înșelătorie. Așa va încerca Churchill să justifice în *Memoriile* sale atracția pe care Mussolini a exercitat-o asupra lui în anii 1920–1930. Ducele dorea să întruchipeze o figură de *condottiere* reînviat, după șocul Primului Război Mondial și al Revoluției din Octombrie, de om nou¹²

faimoaselor sale „paysprezece puncte“ din 8 ianuarie 1918 inflama revendicările conflictuale ale Italiei și ale noii Iugoslavii privind Istria și Dalmația în Adriatica orientală. Dar tratatul italo-iugoslav de la Rapallo, din 12 noiembrie 1920, în urma expediției lui d'Annunzio la Fiume, a adus o soluție echitabilă acestei chestiuni, pe care Mussolini însuși o salutase atunci. Ideea victoriei „mutilate“ nu mai era, din acel moment, decât un pretext demagogic. Vom reveni asupra acestui subiect.

¹² Este titlul uneia dintre primele biografii consacrate lui Mussolini: *L'Uomo nuovo* (Milano, Mondadori, 1923), opera unui scriitor deloc secundar, Antonio Beltramelli, francofil în 1914–1915. În general, hagiografia mussoliniană încă păstrează în anii 1920 o anume ținută, pe care o va pierde în inflamarile perioadei „cezarice“.

care știe să arbitreze mize planetare, cu vorba răspicată și pieptul bombat.¹³ Era mândru de prestaanța lui față de apariția dizgrațioasă a multor parteneri, de la „micul“ rege Victor Emanuel până la un Hitler copleșit de Mussolini la prima lor întâlnire din 1934, trecând prin diriguitorii „burghezi“ francezi și englezi. El evita totuși să apară la actualități alături de puternici ai zilei atletici, iar operatorii aveau ordin să nu-l ia în cadru împreună cu ei prea de aproape. Discipolul lui sub multe aspecte, Fidel Castro, care treizeci sau patruzeci de ani mai târziu va evolua la baschet sau la volei în fața reporterilor străini, era la fel de sigur că va câștiga meciul. Și, anticipându-l pe Mao, „Marele Cărmaci“, acest înotător mediocru se va lăsa filmat pe când traversează în stilul bras un braț al mării liniștite de la Ostia sau de la Riccione.

Dacă a creat tot felul de sloganuri și a crescut cu un relativ liberalism o pepinieră de tineri teoreticieni, el își rezervă dreptul de a interveni, de a tranșa, de a modifica după bunul lui plac. Marele dramaturg Pirandello a putut spune despre fascism că „este un vas gol, pe care oricine îl umple cum vrea“. Nu *oricine*: dar Ducele, cu siguranță. Și totuși, acest adept al modernității se arată adeseori rezervat față de provocările pe care ea le comportă. Resorturile de bază ale noii ordini mondiale — ascensiunea Statelor Unite și marginalizarea Europei, mișcărilor colonialiste, primatul tehnicii și al finanțelor, descoperirea energiei nucleare — îi scapă, așa cum le scapă și unor Clemenceau, Poincaré și Lloyd George, care au elaborat tratatele de pace ale Marelui Război imaginându-și că vor putea reface „lumea de ieri“, în variante ușor diferite, la un nou congres la Viena. Preocupat în permanență să-și glorifice geniul, studiindu-și aparițiile „spontane“ până în cele mai mici amănunte, cenzurând imaginile care nu-l avantajează, Mussolini este încredințat că aparține unei alte epoci decât cei de mai sus, cu care împărtășește, de fapt, multe prejudecăți și valori perimate. Politica externă îi va aduce câteva succese modeste la început, urmate de o succesiune de decepții și de eșecuri usturătoare. Și când se va transforma în comandant de război, diletantismul său va ieși limpede la suprafață. Exaltarea celor „opt milioane de baionete“, care în noul conflict vor cuceri terenul în forță, ignorând lecția înfruntărilor din 1914–1918, este o dovadă a rămânerii în urmă față de concepțiile

¹³ Stânjenit de contactele apropiate și de băile de mulțime — va desființa strângerea mâinii din motive de igienă, ceea ce noi putem aprecia mai bine azi, în era pandemiei —, el nu-și arăta bustul dezgolit decât în ocazii punctuale, de exemplu la strânsul recoltei din 1924, în timpul campaniei de autosuficiență agricolă numită „bătălia grâului“.

înnoitoare ale englezului Liddell Hart și ale strategilor „războiului fulger“ de la Berlin. Atașatul militar la Paris către sfârșitul anilor 1930 îi trimite primele lucrări ale colonelului de Gaulle, ca și *Istoria armatei germane* de Benoist-Méchin. *Il Duce*, care citea, sau cel puțin parcurea și sublinia toate noutățile pe care le primea, nu le-a onorat cu vreun comentariu. Efectele acestei orbiri sunt catastrofale în momentul atacării Greciei și al primei campanii din Africa în 1940–1941, când dezastrul a fost evitat în ultima clipă numai datorită intervenției pe care a fost nevoit să i-o solicite, cu moartea în suflet, unui Führer excedat. Paradoxal este că el ținea să nu se „dezumfle“ față de aliatul său, convins fiind că se bucură de un privilegiu al vârstei. Or, generalii germani erau convingși că „nebeligeranța“ Italiei ar fi preferabilă intervenției ei într-un teatru de război considerat secundar, cum era Mediterana, în vreme ce efortul Reichului se concentra în pregătirea Operațiunii Barbarossa contra Uniunii Sovietice.

Mussolini cunoștea probabil, și suferea, expresia disprețuitoare atribuită lui Philippe Berthelot, multă vreme eminența cenușie la Quai d'Orsay: „Italia, o unealtă mediocră...“ Ar fi dorit el să dispună de o unealtă mai eficientă pentru a-și atinge țintele? Mă îndoiesc. Georgianul Stalin, care nu va stăpâni niciodată limba rusă, va strivi naționalismul regionalist al primilor săi coechipieri. Austro-boemianul Hitler optase pentru Germania în 1914 din dispreț față de imperiul Habsburgilor pe care îl vedea (nu fără perspicacitate) sortit destrămării. Croatul Tito va alege componenta sârbă ca fundament pentru Iugoslavia populară. Mussolini, mai cosmopolit decât Stalin, Hitler și Tito, exilat voluntar la douăzeci de ani în Elveția, unde a frecventat elita socialismului internațional, rămâne intim legat de țara lui. Fascismul a fost, ca urmare, un fenomen mussolinian, dar intrinsec italian. Marchizul d'Azeglio, unul dintre aristocrații patrioți din *Risorgimento*, declarase în momentul unificării, în 1861: „Italia s-a format, acum trebuie să-i formăm pe italieni“. Ducele începe să-și educe compatrioții-supuși exploatănd mituri obscure precum cazarismul și romanitatea. Această Italie, pe care declară că o iubește cu o dragoste absolută, îngemănată cu un imperialism la fel de devorant, nu conta în ochii lui decât ca punct de plecare pentru o nouă epopee napoleoniană: ascensiunea Corsicanului, „fiu al nimănui“, era adevăratul său model și exemplu de urmat. El va arunca fără rușine țara în conflict, la 10 iunie 1940, „pentru a oferi în sfârșit o lungă perioadă de pace Italiei, Europei și lumii“: formulă confuză, menită să combată lipsa de entuziasm popular pentru război. Cinci ani mai târziu, față în față cu prăbușirea iluziilor sale,

incapabil să-și recunoască propria responsabilitate în dezastru, el va inventa o nouă fanfaronadă pentru posteritate, afirmând: „Am făcut pentru italieni tot ce am putut. M-am înșelat socotindu-i un popor, nu sunt decât o plebe!”¹⁴ El nu va merge până la a dori, precum Hitler în ultimele zile de buncăr, distrugerea țării și a poporului său, vinovat de a fi refuzat un pact suicidal. Dar nici nu va demisiona din impostura care-i marcase tot parcursul vieții, demn de un personaj în căutarea unui autor din teatrul lui Pirandello, confundând realitatea cu simulacrele ei.

Până la sfârșit își va multiplica scamatoriile, în timp ce mocnește răz-bunarea care-l va mătura cu toate secretele lui, adevărate sau presupuse. Chiar și momentul degradant al lui Mussolini deghizat cu o manta germană pentru a scăpa de pedeapsă este o variantă a lui Napoleon pe fugă, în 1814, îmbrăcat cu o uniformă austriacă, pe care Chateaubriand a descris-o în *Amintiri de dincolo de mormânt*. Cu spatele la zid, fie că a pronunțat sau nu vorbele, în fine, demne de Corsican — „Țintiți inima!” —, el nu va mai minți, nu fiindcă știe că nu se mai poate salva — fără a fi temerar, omul nu era câtuși de puțin un laș —, ci pentru a-și păstra locul în istorie.

* * *

Au trecut mai bine de șaptezeci de ani de la prăbușirea sângeroasă a fascismului și de la eliberarea Italiei, la 25 aprilie 1945. Ne mai despart doar câteva luni de centenarul Marșului asupra Romei (28 octombrie 1922), care i-a arătat omului nostru, rămas cu prudență la Milano, gata să dispară din nou în Elveția dacă nu-i reușea cacealmua, până unde poate merge cu îndrăzneala, deschizându-i larg porțile succesului. Cercetarea științifică privindu-l pe Mussolini și fascismul este impresionantă, fără a mai menționa valul de mărturii și de amintiri, adesea esențiale¹⁵, uneori anecdotice, extravagante, retușate sau fabricate — precum saga falselor jurnale ale Ducei, care iese periodic la lumină începând din anii 1950 și constituie o piesă de bază în interpretările revizioniste ale dictatorului. Acest dosar se îmbogățește constant cu noi contribuții, în Italia și în

¹⁴ G. Dolfin (șef de cabinet al Ducei la Salò), *Con Mussolini nella tragedia, 1943–1944*, Milano, Garzanti, 1949, p. 28.

¹⁵ Am republicat, tot la Perrin, cele două lucrări principale despre politica externă mussoliniană redactate dintr-un punct de vedere fascist: *Journal politique, 1937–1943* (2 volume), al contelui Ciano, prefațat de M. Serra, note și comentarii de E. Mattiati, Paris, Perrin, 2015, și *Du palais de Venise au lac de Garde. Memoires d'un ambassadeur fasciste*, de F. Anfuso, prefață și note de M. Serra, Paris, Perrin, 2017.

străinătate. Niciun protagonist al istoriei italiene nu a suscitât un interes similar, nici măcar Garibaldi sau Cavour, care au făcut tot atât de mult pentru unificarea Italiei pe cât a făcut Mussolini pentru a o distruge. Doctrinile filosofice și juridice, literatura, presa, radioul, cinematograful, muzica, arhitectura, urbanismul, învățământul, propaganda, spectacolul, moda, sportul, și chiar gastronomia, publicitatea și benzile desenate — pe scurt, cele mai neînsemnate aspecte ale vieții cotidiene ale regimului au fost examinate pe la toate cusăturile. Iar obeliscul MUSSOLINI DUX, nedemolat până azi, din Foro Italico (forul „italic“), complex sportiv din nordul capitalei care a găzduit Jocurile Olimpice în 1960, este și acum o atracție pentru turiști din întreaga lume.

Franța reprezintă din acest punct de vedere un caz simptomatic — este motivul pentru care, după unele ezitări, depășite în final grație încrederii editorului nostru, ne-am înhămat la această carte. Pe de o parte, interesul pentru fascism cunoaște în Franța o lungă tradiție. De la începutul anilor 1930, unii scriitori exilați la Paris din diverse motive, cum ar fi revoltatul Malaparte din *Tehnica loviturii de stat* (1932), Gaetano Salvemini, hotărât antifascist în *Mussolini diplomat* (1932), ori A. Rossi (Angelo Tasca), în ajunul noului conflict, cu *Nașterea fascismului* (1938), și-au avertizat cititorii asupra naturii războinice și subversive a unui regim ce părea să se erijeze în apărătorul unei „păci a națiunilor“ robuste, contrară unor organisme superstatele, desigur, dar echitabile, așa cum o schițase dictatorul în fața ziaristului weimarian Emil Ludwig. Această atitudine se va schimba considerabil odată cu afacerea Ethiopiei, venirea la putere a Frontului Popular, Războiul Civil Spaniol și apropierea dintre Mussolini și Hitler, cei doi „caporali“ ai Primului Război Mondial. Și totuși, cu unele mici excepții, înăsprirea regimului nu a suscitât un efort de analiză mai aprofundat. Într-o a Treia Republică slăbită se multiplicau calculele, chiar cele false, privind cea mai potrivită metodă de a-l potoli pe Duce. Or, acesta, convins de agonia parlamentarismului, ulcerat de sancțiunile instituite în momentul Războiului din Ethiopia, acrit de neputința de a construi o largă alianță pentru a-l bloca pe Hitler, mai întâi prin Pactul Celor Patru (iulie 1933), apoi cu prilejul Conferinței de la Stresa (aprilie 1935), nu mai vedea în aceste deschideri lipsite de entuziasm decât o manifestare a slăbiciunii democrațiilor în declin.

Va trebui să așteptăm o epocă mai recentă ca să apară în Franța primele interpretări sistematice privind cazul italian și locul ce îi revine printre